

Rosemaling på kister i Os og Tolga

Med rosemaling mener vi dekorasjonsmaling i hjemmene som ble utført i tiden fra omkring 1740- og fremover 1700- og 1800-tallet. Denne malingen var en sedvanlig del av agrarsamfunnets materielle kultur. Rosemaling var tidens mote i utsmykning av innredning og utstyr, den var ingen hobby. Kisten som oppbevaringsmøbel var også et sedvanlig produkt i den tiden i bygdene. Situasjonen er ikke den samme i byene- der gikk kisten tidligere ut av bruk og ble erstattet av andre møbler.

Peter Anker skriver følgende om rosemaling i sin bok om folkekunst i Norge: «...rosemaling... mer enn de fleste grener av det dekorative håndverket i bygdene fortjener den betegnelsen kunst- rikt variert, med sterkere individuelle oppfatninger og fantasifull originalinnsats som den er, og med tydelig lokale dialekter.»

«Lokale dialekter»- vi skal se på hvordan kistemalingen var i Nord- Østerdalen i 1700- og 1800-årene. Anker sier også at selv om rosemalingen inneholder billedfremstillinger, så er den først og fremst en ornamentale kunstform. Vi kan undersøke om det er slik for kistene i norddalen. «I rosemalingens blomstrings-tid foregår det hele tiden en utvikling, det vil si at det stadig oppstår nye stilformer, slik at man for eksempel kan si hvor og når en rosemalt kiste er laget, ofte også av hvem.» Det siste utsagnet er også formulert av Anker, og vi skal følge kistemalingen kronologisk knyttet til enkelte, utvalgte malere. Målet er egentlig å bli bedre kjent med egen rosemalings-tradisjon.

Et av de eldste møbler

Kisten var laget av tre til oppbevaringsformål for nesten alt unntatt flytende masse. Kisten er av de eldste møbler vi har etter at håndverk ble utviklet med tre som materiale. Den kan følges tilbake til 4. århundre f. Kr. i gravkammer i gresk innflytelsesområde. Kisten har sammen med skrinet nesten vært enerådene gjennom alle tider til å gjemme ting i både i hus og på reiser. Hjemmeinnredningen i Norge var fram til 1500- og 1600-årene meget enkel hos alle lag av befolkningen, og kisten var et av de få møbler som var nødvendig.

Kistene kan være konstruert på ulike måter, har noen ulike former, men felles er at de har firkantet grunnflate, er avlange og har lokk. Skrinet er en mindre slektning.

De fleste gamle kister som nå finnes privat eller på museum, skriver seg fra 1700- og 1800-årene. Det kan bety at kistene i disse århundrene får større utbredelse fordi behovet økte ved at folk fikk flere eiendeler. Hvis vi ser bort ifra

kister for mat og verktøy, så er de fleste av kistene fra tiden rosemalte. De mange kvinnenavn som er påmalt eller initialer for kvinner med årstall betyr nok at de dekorerte kistene har vært brude- og utstyrskister og har vært personlige einedler. I perioden for rosemalingen er det vanlig at det meste av møbler og endel andre bruksting ble malt og dekorert, det var tidens mote i stigende grad. Men utviklingen gikk også slik at når malte rom, malt bohove og annet utstyr var blitt selvfølgelig så avtok rosemalingen, «utkrusingen», selve forekomsten av frie, dekorative element. Det skjedde i vårt område fra 1840- tallet med litt innbyrdes variasjon mellom bygdene.

Hvem malte kistene?

Det bruker ikke å stå på kistene hvem som har malt dem, det er eiernavnet som er påført. Når vi allikevel kan vite hvem mesteren er, skydes det at vi kjenner igjen maleren fra annen rosemaling han har utført. Malerne kan være husket fordi de har malt spesielt fine dekorerte rom, noen ganger kan det finnes en regnskapsbok på gården med notater om hva som er utført, priser og hvem som har vært mesteren. Enkelte malere har arbeidet i kirkene, der er det mer vanlig med skriftlige nedtegnelser om arbeidet med utbetalinger til navngitte håndverkere. Familietradisjonen kan ha bevart minnet om egne slektninger som har vært rosemalere, oppdragsgiverne kan ha overbrakt navn som blir til tradisjonskunnskap i slekten, og i noen tilfeller finnes skrevne fortellinger.

De aller fleste vet imidlertid lite

om sine egne rosemalte gjenstander. Men som forklart så kjenner vi på ulike måter til endel av våre rosemalere som var virksomme helt fra 250 år tilbake. Vi prøver fortsatt å bli bedre kjent med tradisjonen gjennom studier, ennå har vi mange hvite flekker på kartet over norsk rosemaling og folkekunst.

Solan Jonssønn Østgaard

Den første kisten vi viser bilde av, er ikke den første malte kisten vi vet om (f 1), men den er laget av en rosemaler vi er blitt godt kjent med, og som dessuten er en av de fremste rosemalerne dalen har hatt. Kisten er malt av Solan Jonssønn Østgaard fra Dalsbygda i Os i 1767, og den har tilhørt Jon Erikssønn Moseng (1753- 1843) fra Moseng-grenda i Os. Kisten har Jon fått i konfirmasjonsalderen. Dekoren er ornamenter satt sammen av rankeledd, og innskriften viser noe som er typisk. Den består av fornavn eller initialer på eier, forteller om hvem eieren er sønn eller datter av, det markeres med en «S» eller en «D», i dette tilfellet er også gårdens navn med, «M» for Moseng, og denne kisten er datert; her tror vi det er med maleråret som er da Jon fikk kisten.

Registrering av rosemalte kister utgjør en del av en større registrering av dekorativ maling fra 1740- til 1840-tallet i kommunene Os med Galåen og Høsøyen og Tolga med Sømådalen (1). Den eldste malte datering som da ble funnet på en kiste var 1753. Innskriften er «Ao 1753» malt i rødt på sort bunn. Vi tror at dateringen gjelder maleråret siden ingen andre data er tatt med, fargene er

F 1. Kiste fra Os malt av Solan J. Østgaard 1767

vanlige for tiden. Møbelmaleri er relativt nytt og er i seg selv en begivenhet. Kistemalingen kan være eldre i området for ikke alle gamle kister er registrert. Tidligere var møblene i det store og hele trehvite og kunne være dekorerte med ulike former for skjæring, ha snekkerornering og/eller være staffert for ulike formdeler.

Vi skal tilbake til Solan Jonssønn Østgaards (1748- 1826) virksomhet. Familietradisjonen forteller at Solan var en allsidig håndverker som snekret, var stolmaker og treskjærer, smidde, dreide rokker og det skal være omkring 1200 til sammen. Om ikke antallet stemmer helt, så er det ingen tvil om at produksjonen totalt sett var overveldende for han har også etterlatt seg mye rosemaling på innredning, annet bohøve og redskap funnet i Os, Narjordet, Tufsingdalen, Tolga og Vingelen med en konsentrasjon i Dals-

bygda og Røros. Allsidigheten omfattet litterære sysler, Solan hadde Holberg og matematisk litteratur i bokhyllene, var selv leilighetsdikter og var holdt for å være en av sognets mest opplyste menn. Solan overtar Nirsens etter faren som kjøpte gården i 1759, giftet seg i 1770, og ekteparet fikk 14 barn. Han var i sine siste år hemmet av nedsatt hørsel og syn. Den mest aktive perioden for rosemaling varte i vel 25 år fra ca. 1767.

Stilutvikling i Solans rosemaling

Kistene forteller mye om Solans rosemaling, for vi kan avlese en stilutvikling på dem som går fra den enkle senbarokke rankeleddsornamentikken i 1767, til frodig og meget elegant rokokkomaleri på 1770- og 1780-tallet. Impulsene til det bynære stilmaleriet må Solan ha fått på

F 2. Kiste for sønnen Jon malt av Solan J. Østgaard 1776

Rørøs som i disse årene reiste og utstyrte en ny kirke under ledelse av den velutdannete bergverksdirektøren Peder Hiort. Kirken som ble innviet i 1784, hadde trukket mange håndverkere til Staden under oppføringen, og der kunne Solan få en stor kontaktflate og bli kjent med urbane stilideal.

Det er først og fremst innvendig på kistelokket at rocailler og uregulære rutenett utfolder seg slik som på kister fra 1778 og 1779 (f 3, 4). Fugler av ulik art sitter vippende i ornamentikken som er i limfarge med blått eller rødt på hvit bunn. Lignende asymmetrisk ornamentikk finnes også innvendig på skapdører (f 5) i samme farger og malermedium. Fugler er også motiv utvendig på skap. Solan har eid en billedgåtebok med lignende tegninger av fugler som dem han maler.

Utvendig på kistene er ornamentikken heller sparsom hos Solan. Det svarer med eldre kister fra andre samfunnslag som bruker malte våpenskjold og eierinnskrifter utvendig på kistene. Når

navn eller initialer er omgitt av ornamenter, så ligner det på våpenskjold. En av kistene som er funnet, har marmorering utvendig (omslagsbildet), det vanlige utenom slettmalingen skal bli ulike ådringsmåter som vi så på kistene malt i 1778 og 1779. På skrin og esker har Solan tatt i bruk blomstermaleri (f 6). Det er et mangefarget maleri med naturalistiske blomster mot lys bunn.

F 3. Kiste, lokk innvendig, utvendig lokk og front, fra Vingelen. Malt av Solan J. Østgaard 1778

F 4. Kiste fra Os malt av Solan J. Østgaard 1779

Brudekistene

Det er et par forhold som kan ha påvirket rosemalingen på kister og fordelingen av den. Utstyrs-kistene og som vi også kaller dem, brudekistene, hadde en helt bestemt funksjon ved giftermål. I dem samlet unge piker den fineste del av sitt utstyr, egne klær for livet, utstyr som de hadde spunnet, vevd og sydd. Ekteskapet var en økonomisk transaksjon, og kisten var en viktig del av medgiften.

Når bruden kom til gårds, var kisten plassert godt synlig på lasset eller på første lass om det var et stort heimefølge. Den er mer enn en oppbevaringskasse,

kisten ble lagt merke til. Men i det daglige var den plassert nokså utilgjengelig for allmenn skue. Kistene hadde tilhold på loftet i loftststbygningen, på loftet i stabburet eller på kleloftet i våningen.

Første del av 1600-tallet er tiden for de adelige praktkister, rammeverksarbeider som er rikt utskårne eller finerte med intarsiaarbeid. Tidligere hadde disse viktige møblene hos både adel og borgerskap en fremtredende plass i oppholdsrom. Kisteformen som er den alminnelige i bygdene, er en etterkommer etter en mye enklere kistetype med plane flater sinket sammen i hjørnene. Lokket er flatt eller svakt buet. Kistens vegger, lokk

F 5. Matskap, innside dør, fra Vingelen, malt av Solan J. Østgaard 1778

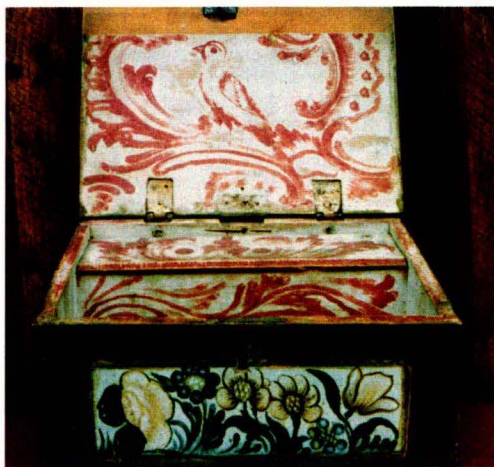
og sammenføyninger er forsterket med jernbeslag. Båndene har også en dekorativ hensikt. Denne planveggete, senbarokke kisten er det som blir rose malt i bygdene. Skikken med medgift varte ved i bygdene like til vårt århundre, og så lenge tradisjonen var levende hadde også brudekisten sin funksjon.

Maling i limfarge

Det gjenstår å forklare hvorfor kistene er rikere ornert innvendig enn utvendig. For det første må en tro at også brudens kisteutstyr er blitt vist fram. Lokket, leddiken og øvre del av kisterommet utgjør en vakker omramming av utstyret i kisten. Inn-

vendig brukes limfarge. Den er ikke utsett for vesentlig slitasje, og den er meget praktisk og økonomisk å bruke fordi den er vannbasert. Vann trenger ikke maleren å frakte med seg, det finnes over alt og er gratis. Malermåten er rask. I disse forhold ligger kanskje en forklaring på innvendig dekorutfoldelse. Så er det typisk for nordbygdene at dekorasjonene holder seg innenfor gitte flater. Innvendig i lokket er det ingen bånd som deler opp flaten. Det er to hengslebeslag innerst ved bakveggen og låsbeslag i framkant, og dem blir det tatt hensyn til, men lokket utgjør fortsatt en sammenhengende flate å male på.

Enda en kiste som er malt av Solan vil vi kommentere. Den har han sikkert snekret selv med dreide stolpeledd i sidene (f 2). Her mangler kistefronten bånd, og da ser vi at ornamentet strekker seg ut over hele kisteforsiden. Vanligvis er kisteflatene delt i tre ved at to jernbånd forsterker lokk og langvegger. Som vi så på kisten malt i 1767, og som vi senere skal se, vil dekoren utvendig ligge innenfor feltene mellom jernbåndene.

F 6. Skrin fra Roros malt av Solan J. Østgaard

F 7. Kiste oppmalt til
sønnen Soland av Jon S.
Østgaard 1827

Rokokkoornamentene innvendig i lokket går som vanlig klar av av hengslene, de er både symmetrisk og asymmetrisk utformet. Fargekombinasjonen utvendig er delikat med blå ornamentikk mot ådret, lys gulbrun bunn. Solan laget kisten i 1776 til sønnen Jon på 3 år. Han blir neste gårdbruker i Nirsen, også han er snekker og maler.

Jon Solanssønn Østgaard og Sønvis Olssønn Holemoen

Vi skal hoppe til neste generasjon og se på kistemalingen til Jon Solanssønn

Østgaard (1773- 1850). Jon malte i 1827 opp farens kiste som han fikk i 1750 som 2-åring (f 7). Det er Soland Jonssønn (f. 1810) som arvet bestefarskisten ett år etter at gamle Solan døde. Nå er rutenettet blitt rektangulært og flatedekkende slik det ble utformet i Louis seize-tiden av nyklassisismen, har rosetter stemplet i rutene og ligger avgrenset utvendig både på lokk og forside i alle felt. Rutenettdekorasjonen som blir mye brukt i kistemalingen på 1820- og 1830-tallet, er ofte i gult og rødt på sort bunn. Rankeleddsornamentet holder plassen innvendig i lokket, og gjør det i fortsetningen på 1830-tallet (f 8). Det er nå i 1827 for det meste den samme symmetriske dekoren som for 60 år siden, bare endret av detaljer og malerens håndlag. Tiden for den mest utpregete rokokkodekoren var i 1770- og -80-årene i Solans mest aktive periode.

Det tidligste maleriet vi har sett etter Jon er fra først på 1800-tallet, og motivene og fargene viser at han tar etter faren, som må ha lært ham egne kunster.

F 8. Kiste, innside, fra Tolga malt av Jon S. Østgaard

F 9. Kiste, innside, fra Os malt av Sonvis Olsson 1803

Sønvis Olssønn Holemoen (1782- 1841) er ni år yngre enn Jon Solanssønn, og vokste opp ikke så langt unna nede på Nøren i Os. Når Sønvis begynner å male ser vi at malermåten er nærmere Solans enn noen annen malers, og Solan må ha vært læremester for også denne unggutten. I den eldste malingen etter Sønvis fra 1801 til 1807 bruker han rankeledds- og rocaillemotiver og naturalistiske blomster. På kistene er det ranke- og c-motiv som dekker flatene innvendig i samme limfarger som tidligere (f 9), mens lignende ornamentikk utvendig er begrenset til midtfeltet på kistefronten og eventuelt sentralt midt på lokket.

Rokokkoornament på retur

Både Jon og Sønvis vises i registreringsmaterialet omtrent samtidig. Det typiske asymmetriske rokokkoornamentet er på retur, og fuglene er helt borte. En ny stilretning, nyklassisismen, setter sitt preg på bygdemalingen fra slutten av 1790-tallet. Samme stilskifte finner sted i byene, men tidligere der, fordi impulsene som kommer fra førende land i Europa, først når byene i sammenheng med forskjellige former for samkvem som eksisterer med utlandet.

Bygdemalerne bruker elementer fra flere stilperioder samtidig, det er typisk for dekorasjonsmalingen i bygdene. Typisk for norddalen er at rose-malingen står nært bymaleriet, mens den f. eks. i Hallingdal og Telemark, som er mer avsondret i forhold urbane miljøer, går sine egne veier og utvikler seg mer originalt i forhold til bymalingen.

Nordøsterdalsstilen

Vi bruker begrepet stil og stilformer på flere plan. For eksempel vil «hallingstilen» og «telemarksstilen» i rose-malingen være to ulike og originale rose-malingsformer som er utviklet i de respektive regioner i et bestemt tidsrom, og som vi kan søke forklaringer på i historiske og regionale forhold. Stilen i Nord-Østerdalen er også egen for regionen, og denne formen står nært urbane stilformer utgått av en felles europeisk utvikling. Videre kan vi bruke begrepet stil om hver malers egenstil, skal vi si personlige stil, som også omfatter malerens malermåte og håndlag.

Vi bruker stilbegrepet også for å fortelle om de endringer i mote som skjer som følge av «tidens gang». En bestemt stil omfatter fellestrekk i tiden. For norddalen kan vi se påvirkningen på rose-malingen fra senbarokk, rokoko og Louis seize-stilen som er internasjonale betegnelser på stilidealene som dannes i sentrene i ulike tidsperioder. Historiske begivenheter i tiden kan ha betydning for stilutviklingen, slik innføringen av eneveldet hadde. Da viste kongehylningen seg i motivene så som riksvåpenet, kongemonogram og annet. En periode kan kalles opp etter en rådende fyrste, f. eks. Ludvig XVI i Frankrike.

I Norge er stilbildet retardert i forhold til sentrale land i Europa, og innslagene i bygdemalingen blir forsinket i forhold til bymaleriet. Dette er generelt, men det kan være forskjeller på stilperiodene når impulsene slår igjennom og varigheten, også mellom norske byer og innen ulikt kunsthåndverk. Vi skal ikke gå nærmere inn på europeisk stilhistorie,

men tar vi rokokkoen som eksempel, så lå perioden for disse stilformene mellom 1730- og 1760-tallet i Frankrike. Det er naturlig å bruke alminnelige stilbetegnelser på endel av maleriet i Nord-Østerdalen nettopp fordi det er bynært, særlig er motivene typiske for periodene.

«Dialektene» i bygdemalingen er særpregete i forhold til hverandre. Nærhet til bymaleri har med tilgjengelighet og nær kommunikasjon å gjøre. Ulik bygdemaling kan også påvirke hverandre. Vi kan f. eks. finne rosemaling på 1790-tallet som er utført av en norsk innfødt rosemaler i den trønderske grensebygden Brekken øst for Røros, Anders Jakobssønn Lien, men som er en utløper av svensk allmue-maleri, det såkalte kurbitsmaleriet utviklet i Rättvik i Dalarna. En generasjon senere ser vi påvirkning fra det samme Rättvikmaleriet hos en dyktig rosemaler, gårdbruker Rasmus Bersvendssønn Bårdstu i Ålen. Svenske allmuemalere har le-

vert Rättvikmaleri i grensebygdene og Røros, enten ved at de vandret, eller ved varetransport. Det var stor samhandel særlig i forbindelse med Rørosmartnaen.

Gjennom hele 1700-tallet er norddalens rosemaling mest påvirket av trøndermaleriet med sentrum i Trondheim. Rankeleddsmalingen som er gjennomgående både utvendig og innvendig på kistene, har sitt utgangspunkt i senbarokk kirkemaling slik den viser seg i spinkel rankemaling i Tyldalen (1736) og Kvikne (1739) kirker. Kirkemaleren er Jens Rasmussønn Sandberg (1688-1758) fra Trondheim. Han har også malt i Vingelen kirke på midten av 1750-tallet.

Ole Anderssønn Beitdoken

Stilfornyer fra slutten av 1790-årene er gudbrandsdølen Ole Anderssønn Beitdoken (1774- 1855) og etterhvert Sønvis Olsson. Motivene fra nyklassisismen

F 10. Skrin malt av Beitdoken i 1801. Rørosmuseet.

Olssønn. Motivene fra nyklassisismen som går inn i rosemalingen er blomsterkurver og -urner, guirlandre, festonger, overflødigshorn, båndsløyfer, kranser, grener, rutenett, border og rammer. Ole, som ble hetende Bedokken i Østerdalen, bragte også med seg trær og stubber i landskap, som har stor plass i østlandsrokokoene både som del av landskaps-scener og som rene trelandskap. Trelandskapet er retardert også i forhold til rosemalingen lenger syd i Østerdalen.

Bedokken har malerisk bakgrunn i dekorasjonsmaleriet omkring Mjøsa med et sentrum vestenfor i Kongsberg, der kirkeinteriøret utgjør rokokkoens hovedverk på Østlandet. Dekorasjonsmaleriet i Riddersalen på Fossesholm herregård i Eiker er et profant hovedverk, utført av E. G. Tunmarck i 1763. Kastrud i Fåberg har utgjort et malersentrum syd i Gubrandsdalen. På slutten av 1780-tallet bor tre malere der, det er Petter F. Kastrud (1732-1799) som har vært førende rosemalarer og treskjærer både i Gudbrandsdalen og Østerdalen, hans sønn, senere kunstmaler Frederik Petersen og Nils Christenssønn som ble svigersønn og neste bruker på gården. Bedokken selv er født på husmannsplassen Alme i Sør-Fron, kjøper Dalsegg i Fåvang i 1805 og blir gårdbruker, men fortsetter å male i Nord-Østerdalen hvor han har store oppdrag på 1820- og 1830-tallet. Så Nord-Østerdalens rosemaling har også en rot utgått fra sentralt østlandsmaleri.

I følge familietradisjonen har Bedokken malt en stue i Søndre Joten i Sømådal i Engerdal i 1797 (overmalt). Det er introduksjonen av nyklassisistisk rommaleri i rosemalingen i Nord-Øster-

dalen. Rørosmuseet har et skrin som Bedokken har datert 1801 (f 10). På det dominerer rosengrener i utsmykningen. Skrinet er grønt. Det er mulig at han har funnet forbilder til Louis seize-motiver i treskjæringen i Røros kirke. Bedokken bruker mye guirlandre i rommaleriet, slike kan vi også finne i kirkeinteriøret.

Rosenornament

Kistemotivene er først og fremst rosenornamenter utvendig. I registreringsmaterialet er det et opphold i forekomsten av Bedokkens maleri fra først på 1800-tallet og fram til 1820-tallet. I denne perioden er det liten rosemalingsaktivitet i regionen. Det må skyldes nedgangstidene i landet med ufred og uår som satte inn for fullt i Rørosdistriktet i 1807. Tre kister som Bedokken malte i 1826 i Tolga og Vingelen er svært like. De er brune og brunrød ådret med blå bånd og dekorert med flerfargete rosenornamenter i rammer utvendig, lokkmaleriet innvendig består av gule trær på bakke med brun kontur og tildels grønn krone (f 11). Alle tre er kvinnekister. På skap derimot er trelandskapet svært vanlig utvendig, det er også mye brukt i rommaleriet på vegger og dørspeil. En av kistene viser en situasjon som er vanlig. Når en kiste går i arv, så kan det gamle eiernavnet bli overmalt med ny eiers navn og ny dato. For kister uten jernbånd er annen vanlig skikk å male striper tilsvarende båndplasseringen.

Peder Hiort og P.S. Krag har skrevet en samtidig etterretning om Røros kobberverk og prestegjeld. Eilert Sundt utgir i 1858 en beskrivelse bl. a. om handel og ferdsselsveier på grunnlag av etter-

F 239, g 141. Kiste. Bedokken 1826. Vingelen.
 F 240, g 142. Kiste. Bedokken 1826. Tolga.
 F 241, g 143. Kiste. Bedokken 1826. Årstallet overmalt. T

F 11. Ovenfra og nedover: Kiste fra Vingelen oppmalt, kiste fra Tolga, kiste fra Tolga med senere overmalt navn. Alle malt av Bedokken 1826

retningene, og Ivar Kleiven skriver om samhandel mellom Gudbrandsdalsbygder og Røros og om «Røyrosveigen» mellom

Ringebu via Folldalen til Røros. Denne ferdselen som omfattet transport av varer begge veier fra kobberverkets begynnelse og til midten av 1800-tallet, ble også en åre for utveksling av tjenester. Der vandret Bedokken og før han Peter F. Kastrud og mange andre, og ferdselsveien forklarer hvordan og delvis også hvorfor kulturimpulser har spredt seg fra søndre Gudbrandsdalen og over vide fjellpartier nord gjennom Østerdalen mot Røros.

Sønvis Olsson giftet seg i 1808 med gardjenta på Holemoen søndre i Tynset og overtok gården i 1811, men han fortsatte å male også nord i dalen. Før han giftet seg hadde han mange oppdrag øst i nabogrenda på Narjordet. Der skulle Eli Pedersdatter Narjord giftes med Knut Knutsen Odden, og det førte til oppussinger i hjemmet, og rosemaling av nye møbler og Elis brudekiste.

En mester i håndskrift

Brudekisten er typisk for Sønvis' kistemaling. Flatemalingen er en fin ådring i grønt med små velformede og velkomponerte rankeleddsornament og innskrift i midtfeltene utvendig i rødt og hvitt, båndene er røde, og store rankeledd i blått er på plass i limfarge innvendig i kisten. Sønvis er en mester i håndskrift. En annen utstyrkiste som Sønvis har malt er for Eli Olsdatter Nordvang født i 1816 i Dalsbygda. Kisten ble laget da Eli var 8 år, og hun var 16 år da hun fikk den malt (f 12). Fødselsår ved siden av malerår er oppført som innskrift. På den første kisten vi har sett at Sønvis har malt, fra 1801, bruker han hvit bakgrunn på innskriftsfeltet, slik de første rose-

F.12. Utstyrskeiste fra Dalsbygda, snekret 1824, malt av Sønvis O. Holemoen 1832

F.13. Ferdaskrin for lensmann O. A. Skogstad, Os, malt av Sønvis O. Holemoen 1819

malere gjorde, og slik som var vanlig hos Peter F. Kastrud, men tradisjonen i nord-dalen blir at fargen på kisteveggene danner bakgrunn for ornamenter og innskrift.

Da lensmann Ole Andersønn Skogstad på Os fikk ferdaskrinet sitt malt av Sønvis i 1819, blir også det utstyrt med innskrift og små rankeledd utvendig, her i sort og hvitt mot dyprød ådring. Beslagene er grønne (f 13).

I folketellingen av 1801 står Sønvis oppført som skredder. Han har mange ben å stå på. Han er gårdbruker, har bygget orgel, er smed og blikkenslager. Malervirksomheten strekker seg fra Rendalen i syd og nordover til Sør-Trøndelag. Han og Bedokken er førende malere i Nord-Østerdalen i blomstringstiden for rose-malingen på 1820- og 1830- tallet. Allikevel er Sønvis Olsson med i strømmen av østerdøler som vandrer nordover til Bardu. Han døde på Barøy i Lødingen i 1841 da han skulle male kirken der. Maler-

F 14. Kiste, innside, fra Stor-Norsa, Vingelen, malt av Esten O. Røe 1836

perioden i Østerdalen varer i vel tredve år. Sønvis tar i rosemalingen opp elementer fra svensk bonadsmaleri, men det ser vi ikke på motivene i kistemalingen.

Ornamentale motiv

Vi har hørt at norsk rosemaling i hovedsak er ornamentale - det hevder Peter Anker i standardverket om norsk folkekunst. Det stemmer også for norddalen når vi gjennomgår den gjenstandsgruppe som rosemalte kister er. Tremotivene er ikke ornamentale, de er på sin måte bilder. Fuglemotivene på 1770- og -80-tallet inngår derimot ikke i bildesammenheng, de utgjør en del av ornamentikken. Øvrige motiver er i hovedsak ornamentale så som senbarokke rankeledd, rocailler, C-motiv,

rutenett og ulike blomstersammenstillinger, andre plantemotiv og omramninger. Men det er ikke lett å se bestandig når en kiste er malt, hvis den ikke er datert, fordi samme motiver kunne gå igjen i flere tiår.

Funksjonen som disse kistene har hatt, er oppbevaring og frakt av fint utstyr. Rosemalte kister brukes av begge kjønn. I vårt materiale har vi funnet det tilfellet at en mann har bragt sin egen kiste med seg når han giftet seg med en gardjente. Vi har ikke opptegnelse over innhold i mannens kiste, bortsett fra hva vi vet redskapskister, reisekister, ferdaskrin og spesialskrin inneholder. Vi kan ikke se noen forskjell på rosemalingen i forhold til eierens kjønn.

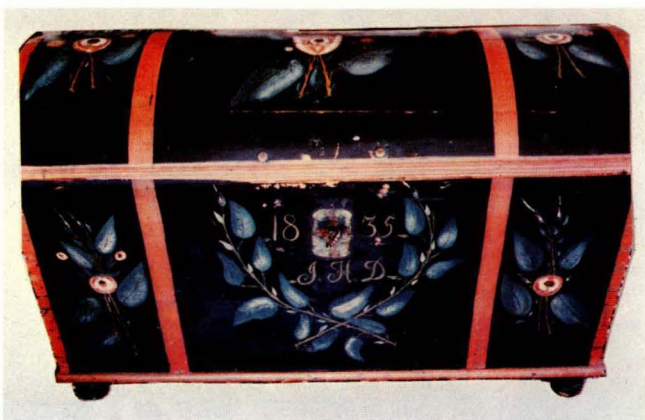
Når kisten er malt innvendig, er kis-

telokket, gjerne leddiken utvendig og også innvendig i lokket og øvre del av kisterommet malt, de delene som er frie fra oppbevaringsgjenstandene. Sønvis og Jon Solanssønn foretrekker rankeledd og rutenett utvendig, og ornamenter av rankeledd innvendig. Bedokken bruker ikke rankeledd, han maler tremotiv innvendig i lokket og blomsterornamentikk særlig med rosen utvendig. Samtidige og senere malere fordeler seg på disse motivene. Rankeleddsornamentene er den motivgruppe som finnes i hele rosemalingsperioden.

Det er sjelden å se originale utforminger. Vi har gjennomgått Solan Østgaards rosemaling fra 1760-tallet av som er grunnleggende og skaper den første blomstringstiden i norddalen. En vi kaller «Broderimesteren» som var aktiv i to siste tiår av 1700-tallet, hadde noen annerledes ornamentale variasjoner, han kan være fra Røros. Peter F. Kastrud fra Fåberg brukte tremotiv i lite format og hadde egne ornamentale utforminger utvendig på kister gjennom 1700-årene, men flertallet malere nord i dalen bruker motivene og fordelingen av dem slik vi har gjennomgått.

Vingelsmaleren

«Vingelsmaleren» er ikke identifisert på den måten at det er funnet utsagn om hvem han er. Han kan være Esten Olssønn Røe (1783-1877) fra Vingelen, fordi samme Esten var en dyktig hånd-

F15. Kiste fra Røros malt av «Furumomaleren»/ Erik Erikssønn Moseng 1835

verker og fordi det er funnet en konsentrasjon av dette maleriet fra slutten av 1820-tallet av på hans egen gård, Nordstu Røe, «Stornorsa», og i hjembygda. En annen grunn til attribueringen er av malermessig art. Vingelsmaleren har brukt samme motiv som i rosemaling fra Nord-Gudbrandsdal utført av maler, treskjærer og smed Hans Gunderssønn Jenstad (1768-1853) fra Lesja/ Sunndalen. Esten har vært i Nord-Gudbrandsdalen, han deltok i slaget ved Trangen i 1808, og kunne ha blitt kjent med Jenstad og rosemalingen hans i den tiden. Vi vet at Jensstad også kom til Østerdalen og har malt der først på 1820-tallet. Esten O. Røe var forøvrig en av de beste låssmedene i bygda. I rosemalingen bruker han rankeledd, men også trær innvendig i kistelokket slik som Bedokken. (f 14)

Furumo-maleren

En vi kaller «Furumo-maleren» som kan være Erik Erikssønn Moseng (f 1807) fra Os, maler blomstermotiv utvendig i

F 16. Kiste, midtfelt, fra Tolga malt 1819.

Bedokkens tradisjon på 1820- og 1830-tallet (f 15). Simen Andersønn Gjelten (1809-95) fra Hodalen rosemalar fram til 1870-årene med motiver som ligner Sønvis` i utformingen. Han har brukt innskriftsfeltet med småornamenter mot hvit grunn midt på kistefronten. En malar «til husbruk» har plassert en fugl midt i fronten, en annen lager en original utgave av rankemalingen (f 16, 17). Ikke alle malere i regionen er nevnt.

Fargebruken

På tross av sparsom utvendig ornamentikk vil Sønvis Olssønns kister utmerke

seg med levende dekorative ådringsflater utvendig som bakgrunn for presise, fint formete rankeledd og innskrifter godt komponert i helheten og i komplementærfarger til flatene sammen med båndfargene. Rødt står mot grønt, blålige farger mot gulbrune. Sort kontrasteres med rødt og rødt og gult. Blått kan inngå i utvendig fargesetting av rutenett og rankeledd. Bedokkens kister er fargesatt med kontraster, gjerne i fargeparet blått mot rødlig flate, er flerfargete og rosene kan være vakkert detaljert med naturalistisk utforming. Jon Solanssønns rosemaling er presis og markert, og han bruker mye sorte kister med rutenett.

Generelt for perioden fra 1740- til 1840- årene brukes mye sort, brunlige nyanser og grønt som veggfarger på kistene, men også blå og røde kister er vanlige. Dekor, innskrifter og bånd er i kontrastfarger, og det er brukt få farger, blomsterornamentikken har flest. Innvendig er ornamenter og fargen på trær vanligvis blå, rød eller blå og rød mot hvit grunn. Gul og sort kan inngå i fargesettingen. Tremaleriet innvendig hos Bedokken er et unntak fargemessig sett med brunkonturete gule trær på bakke i samme farger.

Skap- og rommaleriet har større variasjon i motiv enn kistene. Den enkle dekoren utvendig på kister kunne ha utgjort et begrenset estetisk uttrykk, men får styrke gjennom fargeklanger, komposisjonell orden og til dels god formgivning.

F 17. Kiste, innside, fra Os malt 1837

(1) Spesielle opplysninger om vårt område er dokumentert i egen avhandling «Dekorativt interiørmaleri i hjemmene i Os og Tolga fra 1740- til 1840-tallet», 1980, for dr. ing.-graden i arkitekturhistorie ved NTH, Universitetet i Trondheim.

Trykte kilder

Anker, P. 1975: Folkekunst i Norge. Oslo
 Anker, P. 1975: Kister og skrin. Oslo
 Aspaas, K. 1974: Rørosboka 5. Trondheim
 Eggen, E. 1950: Bardu bygdebok. Trondheim
 Eggen, E. 1968: Tolga I. Elverum
 Eggen, E. 1968: Vingelen. Oslo
 Grevenor, H. 1928: Norsk Malerkunst under Renessanse og Barokk. Oslo
 Grue, T. 1943: Os i Østerdalen. Røros
 Hagen, O.T. 1951, 1952: Kvikne I, II. Oslo
 Hauglid, R. 1950: Akantus II, 2. Oslo
 Kleiven, I. 1928: Ringebu. Oslo
 Meyer, J. 1934, 1938: Fortids Kunst i Norges Bygder, Østerdalen I, Sunndalen på Møre. Oslo

Reitan, I. 1982: «Om Peter F. Kastrud og tidlig rosemaling i Østerdalen» i Nytt om gammalt», Glomdalsmuseet, Årbok
 Reitan, I. 1986: «Sønvis Olssønn Holemoen og rosemaling på Odden i Narjordet» i Nord- Østerdalen, Årbok
 Streitlien, I. A. 1972, 1973: Tynset bygdebok I, II. Elverum
 Sundt, E. 1920: Om Røros og omegn. Røros (1. utg. Trondheim 1858)
 Svårdstrøm, S. 1975: Dalmålningar i urval. Stockholm.

Utrykte kilder

Kvilhaug, I. Reitan: «Dekorativt interiørmaleri i hjemmene i Os og Tolga fra 1740- til 1840-tallet». 1980. Avhandling for dr. ing.-graden, NTH, Universitetet i Trondheim

Adresse:

Ingeborg Reitan,
 Drammens Museum, Drammen